

V **HISTORISCH** G VOORBURG

Tijdschrift van de Historische Vereniging Voorburg

- De willekeur van het lot
- Werkgroep in actie
- Niet-Europeanen in Voorburg

Jaargang 2 ■ Nummer 1 ■ 1996

Van de redactie

Het is ons een genoegen u hierbij het vierde nummer van Historisch Voorburg aan te bieden. Nu de drukte van de decemberdagen voorbij is, bent u vast wel weer geïnteresseerd in deze nieuwe bijdrage over de geschiedenis van Voorburg. Wij denken dat u niet teleurgesteld zult worden. Het opnieuw rijk geïllustreerde nummer met boeiende onderwerpen biedt ons inziens veel leesplezier.

Tijdens de eerste ledenvergadering van de Historische Vereniging in 1993 werd een aantal werkgroepen geïntroduceerd. Eén daarvan was de werkgroep historisch en genealogisch onderzoek onder leiding van Joop de Beer. De redactie was twee jaar na de oprichting zeer nieuwsgierig naar de stand van zaken binnen deze werkgroep. Niet ten onrechte, zo blijkt uit de bijdrage die René Vink aan de werkgroepen wijdt. De grote ijver en zorg waarmee aan de projecten wordt gewerkt verdient zeker enige aandacht.

De dienstplicht wordt op 1 januari 1997, als de laatste dienstplichtige de kazernepoort verlaat, definitief afgeschaft. Na bijna tweehonderd jaar stapt Nederland over op een beroepsleger. Voor Eddie van Roon was dit aanleiding eens te kijken hoe het in de vorige eeuw zat met de dienstplicht in Voorburg. Zijn verhaal geeft een boeiend beeld van de manier waarop in die tijd door de plaatselijke bevolking tegen de dienstplicht werd aangekeken.

De derde bijdrage is van een lid van de Historische Vereniging: de Heer Neuman. Uit zijn artikel blijkt dat enkele niet-Europeanen reeds honderden jaren geleden in Voorburg woonden.

Tenslotte wordt in onze in principe vaste rubriek 'Voorburgs Verleden' aandacht besteed aan twee foto's die twee leden aan de vereniging schonken.

*Foto omslag:
Gerrit de Wit van boerderij
Essesteijn. Hier samen met
Kaatje de meid op het erf van
de boerderij.
Archief D.W. van den Engh*

Inhoud

Van de redactie	3
Werkgroep in actie	4
De willekeur van het lot	8
Niet-Europeanen in Voorburg	16
Voorburgs Verleden	17
Colofon	18

Werkgroep in actie

Bij de oprichting van de Historische Vereniging Voorburg was een van de doelstellingen, dat het de leden mogelijk zou worden gemaakt om zich actief met de geschiedenis van Voorburg bezig te houden. Daartoe werden werkgroepen in het leven geroepen. Omdat veel leden het te druk hebben om ergens helemaal in te duiken leiden de meeste werkgroepen helaas een sluimerend bestaan. Echter, een van de uitzonderingen vormt de werkgroep 'Genealogie en Archiefonderzoek'. In deze werkgroep is een aantal leden actief bezig met verschillende onderwerpen die mogelijk interessant materiaal opleveren voor toekomstige artikelen. De redactie, nieuwsgierig geworden, ging alvast op onderzoek uit en sprak met mensen uit de werkgroep over drie projecten.

Herenstraat in kaart gebracht

De heer en mevrouw Sonderop zijn lid van de Stichting Hoekenburg. De stichting beheert o.a. een collectie oude ansichten en geeft een periodiek uit onder de naam 'Hoekenburg'. De Stichting heeft nu het plan opgevat om de panden in de Herenstraat te gaan beschrijven en hiervan verslag te doen in hun blad.

Herenstraat een uitgebreide beschrijving maken. Wij doen dit aan de hand van archiefonderzoek. Ook praten we met bewoners of mensen die iets van de huizen weten. Het plan is om de hele Herenstraat af te gaan en de panden één voor één gedetailleerd te beschrijven.'

Waarin verschilt jullie beschrijving van het artikel in de Kroniek van Voorburg?

'In de Kroniek werden de panden

even kort aangestipt en behandeld in vijf à zes zinnen. Wij willen dit veel uitgebreider doen en niet alleen droog de geschiedenis van zo'n pand met een opsomming van zijn bewoners geven. Ons doel is het geheel te larderen met verhalen van mensen en anekdotes die over het pand de ronde doen of deden.'

Hoe ver zijn jullie gevorderd?

'Wij zijn inmiddels aan het derde pand bezig: nummer vijf. Over drie, de Van Wassenauer-Hoffmanschool, was al in jullie blad geschreven en dat hebben wij verder uitgediept. Overigens blijkt het hele onderzoek ons veel meer tijd te kosten dan wij aanvankelijk hadden ingeschat. Wij zijn drie maanden bezig geweest met de eerste twee panden.'

Hebben jullie al leuke ontdekkingen gedaan?

'Ja, over de nummering van de Herenstraat, die blijkt in 1888 te

Herenstraat omstreeks 1900
Collectie P.A.A. van Dorp

zijn omgegooid. Daarvoor werkte men met wijknummers. Men heeft altijd gedacht dat met de nummering is begonnen aan de kant van het Oosteinde. Dit was echter alleen zo gedurende de eerste tien jaar nadat de nummering was ingevoerd. Na tien jaar, omdat rond die tijd veel werd afgebroken en bijgebouwd, besloot men de nummering helemaal om te gooien.'

De redactie is erg nieuwsgierig naar de verdere vorderingen van deze werkgroep en hoopt dat uit dit onderzoek nog een aantal mooie artikelen kunnen voortvloeien.

Bibliografie van Voorburg

De heer W. Beek werkt aan een bibliografie van Voorburg. Hierin zal alles moeten worden opgenomen wat er ooit over Voorburg is gepubliceerd. Dat wil zeggen alle boeken, artikelen e.d. die betrekking hebben op of affiniteit hebben met de plaats. Een bibliografie is natuurlijk zeer handzaam bij het speuren en het voorkomt onnodig zoeken in het archief. De bibliografie was dan ook al jarenlang een grote wens van Joop de Beer. Onder zijn leiding krijgt het project nu gestalte.

De heer Beek: 'Op het archief was al het een en ander op lijsten gezet. Dat was natuurlijk handig om mee te beginnen. We zijn nu bezig met de eerste, grove kadering. In de Openbare Bibliotheek

van Voorburg is een speciale collectie over de gemeente, en daar vond ik dus ook veel titels. Daarnaast ga ik ook op onderzoek uit in de Koninklijke Bibliotheek.'

Hoe gaat u te werk?

'Het is een vereiste dat je nauwkeurig kunt werken, en dat kan ik. Uit de eerste grove verzameling moeten we gaan bekijken wat wel en wat niet zal worden opgenomen. Het onderwerp moet wel echt enige verwantschap hebben met Voorburg, zoals bijvoorbeeld een beschrijving van een monument in Voorburg, of een boek over het St. Antoniushove. Dit ziekenhuis staat nu weliswaar in Leidschendam, maar was jarenlang op Voorburgs grondgebied gevestigd.'

Hoe gaat het boek er uitzien?

'Dat weten we nog niet precies. Ik ben werkzaam in de informatica aan de TU Delft en denk naast de publikatie van de bibliografie ook aan een uitgave in elektronische vorm via Internet of een WEB-

pagina. Vanuit de elektronische vorm kun je veel gemakkelijker zoeken via allerlei ingangen.'

Is het niet zwaar voor u om alleen aan de bibliografie te werken?

'Ja dat is het zeker. Ik ben net intern van baan veranderd en moet mijzelf ook in mijn vrije tijd inwerken. Er blijven dus weinig uurtjes over voor de bibliografie. Het zou natuurlijk beter en sneller gaan als we hier met meerdere mensen aan werkten.'

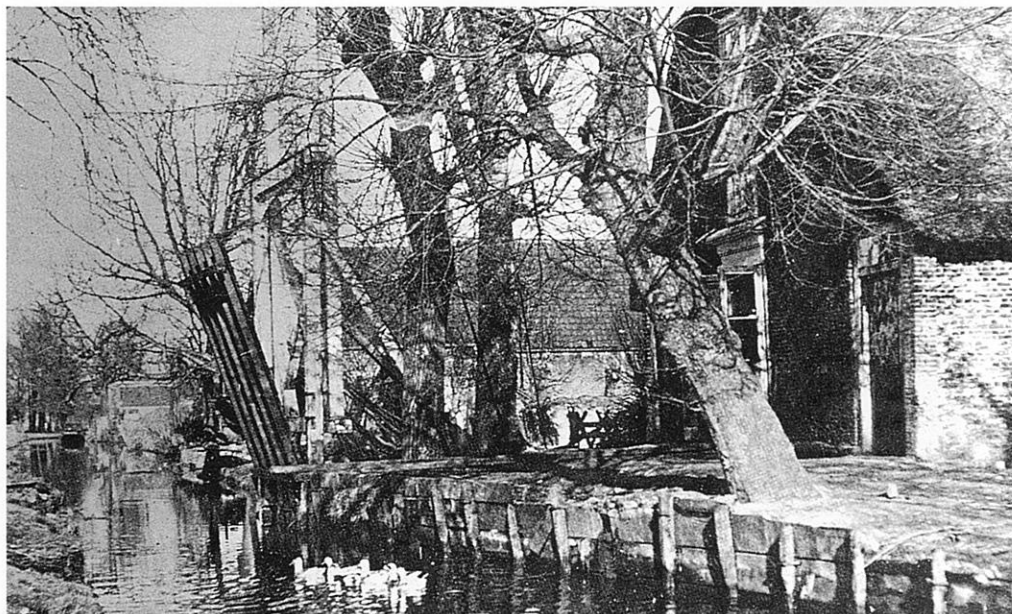
Wanneer kunnen we de bibliografie verwachten?

'Ik denk dat we door dit opont-houd nog zeker anderhalf tot twee jaar nodig hebben. Het zou natuurlijk eerder klaar kunnen zijn als we hulp zouden krijgen.'

Boerderijen aan de Broeksloot

Je kunt je bijna niet meer voorstellen dat de Broeksloot een landelijk stukje Voorburg was met boerderijen, bruggetjes en veel

Rechts boerderij Overburg met ophaalbrug van familie de Raadt. Links het huis van tuinderij Tuinlust van familie Weerdenburg, ca. 1930. Collectie D.W. van den Engh

De boerderij van familie de Vet, ca. 1930.

Collectie D.W. van den Eng

Onbekende schuur met op de achtergrond de boerderij van De Vet, ca. 1934.

groen. De boerderijen waren bijzonder mooi gelegen, en tot in de jaren dertig was het dan ook een geliefd plekje om een zondagse wandeling te maken. De heer P.A.A. van Dorp is, met hulp van anderen, bezig geweest de boerderijen aan de Broeksloot in kaart te brengen en uit te pluizen wie de bewoners waren. Met behulp van een topografische kaart heeft hij geprobeerd te traceren welke boerderij waar precies heeft gestaan. Daarnaast ging hij op zoek naar oud-bewoners of hun familieleden.

De heer Van Dorp: 'Als we een deel van de kaart nemen en bijvoorbeeld links kijken, waar de Broeksloot begint en kruist met de Trekvluit bij Rijswijk, dan had je als eerste de meelfabriek van Koechlin. Vervolgens kwam de boerderij van De Kruijf, een paardenboer. Deze boerderij

heette waarschijnlijk Haagzicht, naar de buitenplaats die erbij lag. Er zijn helaas geen afbeeldingen van gevonden. Daarna kreeg je de boerderij Overburg, voorheen Noorderburch van de familie de Raadt. De familie heeft de boerderij in de jaren dertig verlaten en ging in de melkhandel.'

Wanneer verdwenen de boerderijen?

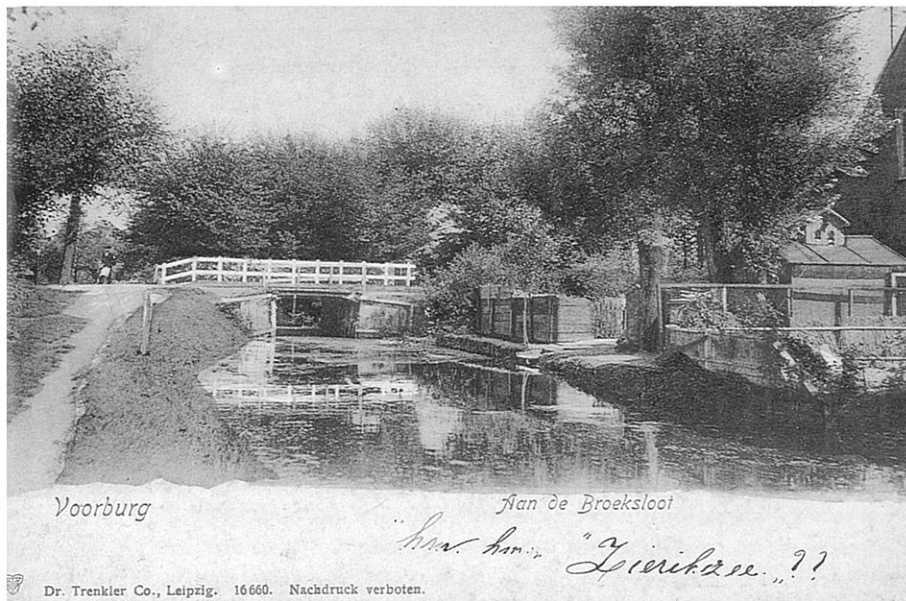
'Veel boerderijen zijn tussen 1925-1935 afgebroken. De laatste was de boerderij van De Vet in

1960. Die lag ter hoogte van de Overburgkade, Zegtruststraat, tegenover de fabriek van Van der Heem. Niet alles is echter verdwenen. Er staan nu nog vier boerderijen. Bekend is natuurlijk Essesteijn. Dan is er nog de boerderij van Barnhoorn op het Tonedido terrein. Maar deze laatste is wel erg verwaarloosd en zal wel niet meer te renoveren zijn. Schuin daartegenover staat West-Duivesteijn, een boerderij die helemaal is afgebroken en opnieuw opgebouwd. Van de originele boerderij is dus niets meer over. Tenslotte staat op het terrein van de hockeyclub Cartouche nog Oost-Duivesteijn. Deze boerderij is geheel gerestaureerd.'

Heeft u alle gegevens gevonden?

'Nee. Integendeel, er zijn veel vragen open. Ik heb heel wat mensen gesproken, maar de meesten waren erg oud en konden zich de feiten niet meer exact herinneren. Toch heb ik door geduldig doorvragen en antwoorden met elkaar te vergelijken best wel wat gegevens boven water gekregen.'

Wat voor stukken in de legpuzzel ontbreken nog?

'Van een aantal boerderijen is nog steeds weinig tot niets bekend. Drie voorbeelden van boerderijen waar ik meer over zou willen weten zijn: Westerloo, Zuyderloo en Oosterloo. Een vraagteken is ook de boerderij van De Wit, genaamd Vredeoord. Het is bekend dat deze boerderij in 1912 of in 1916 is afgebrand. Het is niet zeker dat hij daarna weer in gebruik is genomen. De bekende Voorburgse historicus Voorhoeve schrijft in 'Oude Ansichten deel I', dat de boerderij weer is opgebouwd. Ik heb hier echter geen bewijsmateriaal voor kunnen vinden.

Ook heb ik een foto met een voor mij onbekende schuur. Mijn vraag is: bij welk bedrijf hoorde deze schuur? Het is zeker dat de kleine boerderij op de achter-

grond die van De Vet is. Dus de onbekende schuur bevond zich ongeveer op de grond van de voormalige tuinderij 'Het Paradijs'. Er ligt ook een veilingschuit in de sloot. Misschien kan iemand van de vereniging mij meer vertellen. Een ander vraagteken is een tuinderij, die ter hoogte lag van waar nu de Utrechtsebaan loopt, bij de Nieuwe Weg (nu Koningin Wilhelminalaan) en de spoorlijn. Ter hoogte van de spoorlijn waren nog een aantal boerderijen, een woning van een schoolmeester en twee wasserijen. Als laatste heb ik hier een Ansicht met een vrouw voor een onbekende boerderij aan de Broeksloot. Misschien kan iemand mij een tip geven?

Van Dorp is inmiddels alweer in een volgend onderwerp over de Voorburgse geschiedenis gedoken. Hij en Ruud Hofman,

De onbekende tuinderij tussen de Laan van Nieuw Oosteinde en de spoorlijn. Over de witte brug reed van 1883 tot 1924 de stoomtram.

Collectie P.A.A. van Dorp

van Monumentenzorg gemeente Voorburg, houden zich echter aanbevolen als er mensen zijn die antwoord kunnen geven op de hier gestelde vragen.

7

De willekeur van het lot

Eddie van Roon is redactielid van Historisch Voorburg. Daarnaast is hij bezig met een proefschrift over het remplaçantenvraagstuk.

8

Een dienstplicht voor allen: eeuwenlang was het een dode letter in de Nederlandse constitutie. Reeds in 1579 werd in de Unie van Utrecht, een tussen enige Nederlandse gewesten gesloten verbond tot gezamenlijk verzet tegen de politiek van Philips II, een artikel van een dergelijke strekking opgenomen. Vanwege een nog onvoldoende krachtig staatsapparaat en een nog zwak nationaal besef bleek dit principe in de tijd van de Republiek (1579-1795) echter niet uitvoerbaar. Ook in de grondwetten van de negentiende eeuw werd een beginsel opgenomen dat het dragen der wapenen een der eerste plichten van *alle* ingezetenen was. Dankzij Napoleon, die was begonnen met de opbouw van een moderne eenheidsstaat en onder andere de burgerlijk stand had ingevoerd, leek het of in het nieuwe koninkrijk van Willem I daadwerkelijk inhoud gegeven kon worden aan het grondwetsartikel dat algemene dienstplicht voorschreef. Niets bleek echter minder waar. De dienstplicht werd beperkt en was ongelijk verdeeld: ten eerste vanwege de vele vrijstellingen en de mogelijkheid van dienstvervangning (de dienstplicht wordt door betaling van een bepaald

In januari van dit jaar is de laatste lichting dienstplichtigen opgeroepen. Vervolgens is op 31 augustus 1996, de datum dat deze lichting zal afzwaaien, de overgang naar een beroepsleger een feit. Het is dan voorgoed afgelopen met het in 1810 door de Fransen in Nederland geïntroduceerde instituut van de militaire dienstplicht. Gedurende de kleine 200 jaar dat de dienstplicht in Nederland heeft bestaan is er heel wat op dit terrein gebeurd. Wie kent bijvoorbeeld niet het rumoer uit de jaren zestig rond de militaire vakbonden, de afschaffing van de groetplicht en de haarnetjes. Minder bekend is wat de verplichting om in het leger te dienen in de vorige eeuw betekende voor de Nederlandse bevolking. In het navolgende zal getracht worden enigszins in deze leemte te voorzien. Er zal worden beschreven welke neerslag de wetgeving op het terrein van de dienstplicht had op een kleine gemeenschap als het dorp Voorburg.

geldbedrag door een ander vervuld); ten tweede omdat het lokale karakter van de wetgeving verschillen in de hand werkte in de manier waarop de burger per gemeente of regio verplicht werd de wapenen te dragen. De gang van zaken in Voorburg geeft een goede illustratie van deze plaatselijke verscheidenheid. De wijze waarop de Voorburgse jongens in de negentiende eeuw met het leger werden geconfronteerd week namelijk nogal af van de situatie in veel andere plaatsen in het land.

Het stelsel van legervorming

Het is belangrijk te weten dat de Nederlandse krijgsmacht in de negentiende eeuw niet simpelweg uit twee krijgsmachtonderdelen bestond: de landmacht en de marine (de luchtmacht bestond

toen uiteraard nog niet). Om de staat en zijn grondgebied te verdedigen waren de landstrijdkrachten opgebouwd uit een uit vrijwilligers bestaand staand leger verenigd met een nationale militia van dienstplichtigen. Daarnaast was voorzien in een schutterij, een plaatselijk georganiseerde burgerwacht die naast het verdedigen tegen aanvallen van mogelijke vijanden nog een tweede taak had: het bewaren van de interne rust. Tenslotte was er behalve de marine ook nog het Nederlands koloniaal leger waarvoor zowel Nederlandse als buitenlandse vrijwilligers werden geworven. Het koloniale depot was gevestigd in Harderwijk, toentertijd ook wel 'het gootgat van Europa' genoemd. Om deze laatste twee krijgsmachtonderdelen en het staande leger is het

hier niet te doen. Immers, deze bestonden uit vrijwilligers (alhoewel voor de marine in de tweede helft van de negentiende eeuw ook enkele dienstplichtigen werden opgeroepen). De aandacht gaat naar die instellingen waarvoor de Nederlandse burgers verplicht werden zich in te zetten en hun tijd op te offeren: de nationale militie en de schutterij.

De schutterij

Als ergens de plaatselijke ongelijkheid in de plicht om te dienen tot uitdrukking kwam, dan was het wel in de wetgeving met betrekking tot de schutterij. De wetgever had namelijk bepaald dat gemeenten met minder dan 2500 inwoners een rustende (in de praktijk werd dat een papieren) schutterij zouden hebben en de gemeenten met meer dan 2500 inwoners een dienstdoende schutterij. Voorburg had een rustende schutterij. In de praktijk zei het de Voorburgse man tussen de 25 en 30 jaar daarom niet veel dat de wet bepaalde dat alle ingezetenen van die leeftijd verplicht waren de schutterlijke dienst uit te oefenen. Inderdaad, hij werd geacht zich te laten inschrijven, mee te doen aan de loting, en zich als aangewezen op de rustende rol te laten plaatsen. En ja, hij werd vervolgens met 47 mede-Voorburgers en 51 Rijswijkers op papier ingedeeld bij de vierde compagnie van het eerste bataljon van de rustende schutterij van Zuid-Holland. Maar wat had het te betekenen? Het waren slechts administratieve hande-

lingen die verder geen inbreuk maakten op zijn dagelijkse besloomingen. Voor hem op zondag geen schietoefeningen en exercities rondom de plaatselijke kerk.

Dat lag anders voor de inwoners van een aantal plaatsen rond Voorburg, zoals Gouda, Leiden, Den Haag en Delft. De inwoners van deze grotere gemeenten kenden in de praktijk wel een schutterijplicht. Velen zullen de opoffering van een gedeelte van hun enige vrije dag, de zondag, met gemengde gevoelens hebben

ondergaan. Daar kwam nog bij dat in de negentiende eeuw het imago van de schutterij zowel bij de bevolking als bij militairen nogal wat te wensen overliet. De schutterij was vaak het mikpunt van hoon en spot. Ondanks de afschaffing van de schutterij in 1901 duikt het woord niet voor niets nog steeds in negatieve zin op in ons hedendaags taalgebruik. In het Nederlands Etymologisch Woordenboek van Jan de Vries staat bijvoorbeeld bij het woord schutterig te lezen: 'waarschijnlijk uit de tijd toen de stedelijke

*Een schutter, gezien door de ogen van militair tekenaar W. Staring.
Collectie Legermuseum Delft*

schutterij zich door haar geringe geoefendheid onhandig betoonde'. Ook veel beroepsmilitairen twijfelden over de militaire bruikbaarheid van de schutterij. Zo bestempelde een voormalig officier haar als 'een troep met weerzin gekleede en gewapende kleermakers en tappers onder bevel van advocaten en procureurs'.

Het negatieve beeld dat over het algemeen bestond zal er zeker toe hebben bijgedragen dat vele schutters uit de grotere steden met jaloezie keken naar hun 'papieren' Voorburgse collega's. Zelfs is het niet ondenkbaar dat enkele potentiële Haagse schutters om de dans te ontspringen naar Voorburg zijn verhuisd; of dat enkele 'Haagse' bezitters van buitenhuizen om die reden bewust in het Voorburgse bevolkingsregister stonden ingeschreven. Een voorbeeld uit Amsterdam is er in ieder geval: om aan de schutterij te ontkomen verhuisde de bekende dichter Willem Kloos vele malen binnen het Willemspark waarvan het ene gedeelte tot de gemeente Amsterdam en het andere gedeelte

tot de gemeente Nieuwer Amstel behoorde.

De loting voor de nationale militie

Naast de schutterij bestond er een nationale militie. Deze militie is te vergelijken met ons huidige landleger. Een verschil was wel dat de recrutering niet via de centrale overheid liep, maar een zaak was van het plaatselijk bestuur. Ieder jaar moesten de jongens van 19 jaar zich bij hun gemeente laten inschrijven. Aangezien deze ingeschrevenen niet allemaal nodig waren volgde een loting om uit te maken wie de klos was en wie niet. Deze lotingen vonden plaats in de hoofdplaatsen van de militiekantons. Het kanton waar Voorburg toe behoorde bestond behalve het dorp zelf uit de plaatsen Stompwijk, Veur, Voor-schoten, Wassenaar, Zegwaart en Zoetermeer.

Uit het navolgende overzicht is af te leiden hoe groot in Voorburg de kans op 'uitloten' was:

Lotingen voor Voorburg 1881-1890

jaar	lotelingen	vrijgesteld	dienstplichtig	uitgeloot
1881	26	10	8	8
1882	22	5	7	10
1883	20	13	5	2
1884	32	18	9	5
1885	26	12	7	7
1886	29	10	8	11
1887	26	12	7	7
1888	26	10	8	8
1889	20	10	6	4
1890	28	10	7	11
totaal:	255	110	72	73

Lotingstrommel.
Legermuseum Delft,
armamentarium

Stompwijk
Meerlaan

Herberg 'Het Blesse Paard' aan de Dr. van Noortstraat / hoek Meerlaan, ca. 1915. De herberg was in de zeventiende eeuw gesticht en heette toen 'De jonge Prins' naar stadhouder Willem III. Waarschijnlijk in de Franse tijd is de naam veranderd in 'Het Blesse Paard'.

Gemeentearchief Leidschendam

De kans om vanwege de loting niet in dienst te hoeven lag in deze periode dus fifty-fifty: van de 145 Voorburgse jongens die na aftrek van de voor de dienst vrijgestelden (o.a. wegens een lichaamsgebrek, kleiner dan 1.55 meter, broederdienst of als enige zoon) in principe konden worden opgeroepen, werd uiteindelijk de helft voor de dienst aangewezen.

De diensttijd die in de kazerne moest worden doorgebracht lag in de tweede helft van de negentiende eeuw op ongeveer twaalf maanden. De Voorburgse dienstplichtigen werden ingelijfd bij legeronderdelen als de vierde Afdeling van de Infanterie, de Grenadiers en Jagers en het tweede Regiment van de Veldartillerie. Deze onderdelen lagen respectievelijk in Leiden, Den Haag en Delft in garnizoen. Op het eerste gezicht lijkt de dienstplichtlast dus niet al te zwaar te zijn geweest. Immers, men diende voor niet al te lange tijd in steden die in de buurt van Voorburg lagen. De schijn bedriegt hier echter. Voor een jongen die in de negentiende eeuw in Voorburg leefde betekende de dienstplicht wel degelijk een geweldige ingreep in zijn bestaan. Immers, door de beperkte transportmogelijkheden kwam hij normaal gesproken nauwelijks in contact met mensen buiten zijn eigen dorp of buurt. Delft, Leiden en Den Haag waren in zijn verbeelding steden uit een andere wereld. De kazernes lagen ook nog eens midden in die steden en niet aan de rand, zoals tegen-

woordig. Vooral boeren vreesden het stadsleven met al zijn twijfelachtige verlokkingen. Daarnaast was er tijdens de periode van kazernerij nauwelijks vrije tijd om de familie te bezoeken.

Drank en ongereldheden

Door menige jongen werd daarom vol spanning uitgekeken naar het moment dat het lot over zijn toekomst zou beslissen. De lotingsdag, die ergens in februari plaatsvond, was een dag van hartstocht en emoties; een dag ook waaraan de politie vanwege drankmisbruik en vechtpartijtjes de handen vol had. Er werd bijvoorbeeld nogal eens een dorpsvete uitgevochten tijdens zo'n loting. Zo ook in Stompwijk, de hoofdplaats van het kanton waar Voorburg toe behoorde.

Meestal vond een loting plaats in een stadhuis of een oud schoollokaal. In Stompwijk lag dat echter anders. Jaarlijks begaven de 20 à 30 Voorburgse jongens zich op weg naar de herberg 'Het Blesse Paard' aldaar, waar zij zelf onder het toezien van enkele militaire en burgerlijke hoogwaardigheidsbekleders uit een kom van ongekleurd doorschijnend glas hun nummer trokken. Dat in dit geval voor een herberg was gekozen leek gezien de drank en opwinding op het eerste gezicht tamelijk onverstandig. Volgens de militiecommissaris (een militair functionaris verantwoordelijk voor de gang van zaken in een militie-district) maakte het echter weinig uit. In 1876 schreef hij: 'De aan-

S T A A T, *aanwijzende de plaatsen, dagen en uren,
waarop de Loting voor de Nationale Militie voor
1889 moet geschieden.*

Nº. van het Kanton.	Gemeenten alwaar de loting moet geschieden.	GEMEENTEN.	TIJDSBEPALING DER LOTING.	
			Dagen.	Uren.
1	'S-GRAVENHAGE.	's-Gravenhage.	Donderdag, Vrijdag, Maandag, Dinsdag, Woensdag en Donderdag, 7, 8, 11, 12, 13 en 14 Februari.	'smorg. ten 10 ure.
2	STOMPWIJK. (en wel aan den <i>Leidschendam</i>).	Wassenaar. Zegwaart en Zoeter- meer. Voorschoten. Voorburg. Veur. Stompwijk.	Vrijdag, 15 Februari.	" " 10½ " " " 10¾ " " " 11¼ " " " 11½ " " " 11¾ " 'smidd. " 12 "
3	DELFT.	Delft Pijnacker. Nootdorp. Rijswijk. Schippluiden. Vrijenban. Hof van Delft.	Maandag, 18 Februari. Woensdag, 20 Februari.	'smorg. " 10 " " " 10 " " " 10½ " " " 10¾ " " " 11 " " " 11½ "
4	VLAARDINGEN.	Maassluis. Maasland. Vlaardinger-Am- bacht. Vlaardingen.	Vrijdag, 22 Februari.	" " 10½ " " " 11 " " " 11¼ " " " 11½ "
5	NAALDWIJK.	Loosduinen. Wateringen. Monster. 's-Gravensande. de Lier. Naaldwijk.	Dinsdag, 26 Februari.	" " 10½ " " " 10¾ " " " 11 " " " 11¼ " " " 11½ " " " 11¾ "

*Staat, aanwijzende de plaatsen,
dagen en uren waarop de loting
voor het eerste militiedistrict
van de provincie Zuid-Holland
plaatsvond.*

*Rijksarchief Zuid-Holland,
Provinciaal bestuur 1850-1945*

beveling om de loting ver van een drankgelegenheid te houden kan in de gemeente Stompwijk niet opgevolgd worden. Bij gebrek aan enig ander geschikt lokaal, heeft de loting daar steeds in eene

herberg plaats. Ik voor mij zag hier nimmer een bezwaar in, om rede dat de lotelingen, in den regel reeds bedronken aankomende, in deze herberg invallende wat ont-nuchteren, vermits ik den

kastelein op mijn hand heb, en gedurende de loting in deze herberg, nooit sterken drank wordt getapt'. Een verslag van twee jaar later toont dat de lotingen uit Voorburg wat betreft drankmisbruik niet voor hun collega's uit de omringende plaatsen onderdeden. De militiecommissaris meldde: 'De lotelingen der gemeenten Wassenaar, Voorburg en Stompwijk kwamen groten-deels reeds voor de loting in staat van dronkenschap aan. De heeren Burgemeesters en Veldwachters verklaarden hier niets tegen kunnen te doen'.

Naast de drank bezorgde de regeling om de gemeenten in een kanton op één en dezelfde dag te laten loten de militiecommis-sarissen ieder jaar weer vele hoofdbrekens. De onderlinge rivaliteit tussen dorpen was vaak groot. Het kanton waar Voorburg toe behoorde vormde ook hierop geen uitzondering. Vooral de lotelingen uit Wassenaar schenen het daarbij bont te maken. In 1888 was de tussenkomst van de marechaussee nodig omdat volgens de militiecommissaris: '(...) Aan de Leidschendam de lotelingen uit Wassenaar reeds in opgewonden toestand aan-kwamen, de marechaussee nood-zaakte hen wel om onmiddellijk die plaats te verlaten, doch zij achtervolgden die uit Voor-schooten, en toen deze weder in hunne gemeente terugkwamen, zou er juist een vechtpartij met de Wassenaars plaats hebben; welke

door tusschenkomst van een paar Marechausses op tijd belet werd'

Evenals elders in Nederland werd dus ook in het militiekanton waar Voorburg toe behoorde tijdens lotingsdagen veel gedronken en raakten lotelingen uit verschillende dorpen slaags. Lallende lotelingen die hun verdriet over het inloten of hun vreugde over het uitloten uitten door middel van drankmisbruik en vechtpartijen was in de negentiende eeuw ook in deze contreien geen ongewoon beeld. Toch hoefde de Voorburgse jongen die voor de dienst geschikt was en een 'ongelukkig' nummer had getrokken nog niet helemaal te wanhopen. Er was nog een laatste uitweg: de remplaçant (plaatsvervanger).

Dienstvervangning

De vraag in hoeverre en op welke wijze er in Voorburg gebruik werd gemaakt van de mogelijkheid de dienstplicht door een ander te laten vervullen, kan beantwoord worden aan de hand van militie-registers die in het Algemeen Rijksarchief worden bewaard. Voor genealogen is in deze registers een schat aan informatie over de loteling voorhanden, zoals: zijn geboortedatum, zijn ouders, de mogelijke reden van vrijstelling en een beschrijving van het uiterlijk van de loteling. Belangrijker hier is echter dat ook staat vermeld of de loteling zelf had gediend of dat hij iemand in zijn plaats had aangesteld. Een blik op deze laatste gegevens leert dat dienstvervangning in Voorburg geen

onbekend fenomeen was: tussen 1881 en 1898 (het jaar dat het remplaçantenstelsel werd afgeschaft) liet bijvoorbeeld 35% (47 van in totaal 136) van de Voorburgse dienstplichtigen zich vervangen. Dit is geen gering percentage als bedacht wordt dat het jaarlijks landelijk gemiddelde voor dienstvervangning op ongeveer 20 % lag.

Uit welke kringen kwamen de jongens die kozen voor plaatsvervangning? Waren het alleen de studenten, de pennelikkers en de rijkeluiszootjes die zich deze weelde konden veroorloven? Of maakten ook minder bemiddelden van het remplaçantenstelsel gebruik? Als we kijken naar de namen van de 47 Voorburgse jongens die zich tussen 1881 en 1898 lieten vervangen dan blijkt

dat daar inderdaad een aantal gefortuneerde jongelieden uit bekende Voorburgse families bij zitten, zoals de notaris-klerk Johannes Klink, familie van de bakker, de latere architecten Pieter Willem de Zwart en Gerardus Johannes Pieter Klumper en de onderwijzer Philip Anthonie Broekhuysen. Wat echter opvalt is dat vooral op het Voorburgse platteland, bij de boerenfamilies Hooymans, Van der Ham en De Wit bijvoorbeeld, graag een remplaçant werd genomen. Maar liefst 18 van de 47 jongens waren werkzaam in de landbouw. Daarnaast was de middenstand ruim vertegenwoordigd. Om precies te zijn met 12 man, waaronder twee zonen van de kleerbleker Andries van den Akker, de slager Jan Maurits Broekman, de handelaar in brandstoffen Cornelis

Gerrit de Wit, hier op latere leeftijd samen met Kaatje de meid op het erf van boerderij Essesteijn. Hij stelde in 1891 een plaatsvervanger.

Een gedeelte uit de notariële akte van de Voorburgse boer Adam Leonardus Hooymans, die zich in 1891 liet vervangen. Gemeentearchief Den Haag

Gerardus Gordijn en de vogelkooimaker Cornelis Hendricus Soonius. Al met al een zeer divers beeld dat aangeeft dat ook vaders die niet direkt tot de 'upper class' behoorden er veel geld voor over hadden om te voorkomen dat hun zoon een jaar uit hun bedrijf zou vertrekken.

Een plaatsvervanger kostte ongeveer f 700,-; een enorm bedrag in die tijd. Er waren verschillende manieren waarop de niet tot de rijke bovenlaag behorende groep burgers aan het remplaçantengeld kon komen. Natuurlijk was er de bekende maar oneconomische 'oude kous' spaarmethode. Een solider alternatief bood de tussenkomst van een derde partij. Er waren op deze markt namelijk professionele particulieren en maatschappijen actief die tegen betaling voor een remplaçant zorgdroegen. Omdat zij aan hun bemiddeling geld verdienden stonden deze tussenpersonen en maatschappijen in de volksmond bekend als 'bloedhandelaars' en 'zielverkopers'. De vraag is of deze benaming wel helemaal terecht was, want hoe wel zij inderdaad een behoorlijk bedrag vroegen, waren de bemiddelaars veelal onmisbaar: zij huurden de remplaçant in zodat je niet zelf op zoek hoefde te gaan. Vaak mocht in termijnen worden betaald en de mogelijkheid bestond om een verzekering af te sluiten. Een dergelijke verzekering werd door de ouders veelal op jonge leeftijd van zoonlief aangegaan. Als de jongen vervolgens de

dienstplichtige leeftijd had bereikt werd door de maatschappij voor een remplaçant gezorgd of er werd een bedrag uitgekeerd.

De bekendste maatschappijen die in de Voorburgse regio actief waren, waren de Haagse maatschappijen de 'Eendracht' en 'Eendracht Bindt'. Eind jaren tachtig gingen deze maatschappijen op in een groot landelijk samenwerkingsverband van militiemaatschappijen: de 'Algemeene Nederlandsche Militieverzekerings-

maatschappij' (ANMVM). Een tweede grote maatschappij die hier vanaf het einde van de jaren tachtig werkzaam was, was de 'Amsterdamsche Algemeene Militie Verzekerings-Maatschappij' (AAMVM). Uit notariële contracten, overeenkomsten die de wet verplicht had gesteld ter bescherming van de betrokken partijen, blijkt dat de ouders van potentiële Voorburgse dienstplichtigen graag de hulp inriepen van deze maatschappijen. Van de 23 Voorburgers die gebruikmaakten van het

Reg. nr. 7622 nummer nr. 5418

CONTRACT VAN PLAATSVERVANGING bij de Nationale Militie.

Voor mij *Willelm Johannes van der Bui*

Notaris, ter standplaats *Leiden*
zijn verschenen:

De heer *Willelm Johannes van der Bui*, *gepensioneerd sergeant-majoor*
wonende te *Leiden* als mondeling gevolmachtigde
van Directeuren der te Amsterdam gevestigde Naamlooze Vennootschap Amsterdamsche
Algemeene Militie Verzekering Maatschappij, opgericht bij akte den
veertienden October achttien honderd negen en tachtig, voor den Notaris Meester
JACOB FREDERIK WERTHEIM te Amsterdam verleden en waarop de Koninklijke bewilliging is verkregen bij besluit van den Negenden November achttien honderd negen en tachtig, nummer 27, welke comparant ten deze optreedt, als vertegenwoordiger van Directeuren der gezegde Naamlooze Vennootschap, zijnde de heeren: MACHIEL BUTTER en ISRAËL ABRAHAM ZEEHANDELAAR SENIOR, beiden wonende te Amsterdam, zijnde de comparant tot het passeeren van het onderhoorige contract, en tot het vertegenwoordigen van Directeuren, bevoegd verklaard en aangesteld; krachtens mondelingen last van genoemde Directeuren
en tevens als mondeling gemachtigde van en zich sterkmakende voor:

Adams van der Bui
wonende te *Voorburg*

als *vader* van den minderjarige *Adam Leonardus Hooymans*, *zonder beroep, gedomicilieerd te Voorburg*
loteling der Nationale Militie, lichting achttien honderd *een en* negentig, voor de gemeente *Voorburg*
en getrokken hebbende nummer *10*
ter eenre, en

Gerrik Kuilder, arbeider, wonende te Emmen

remplaçantenstelsel gedurende de laatste 10 jaar (1889-1898) van haar bestaan, schakelden zeker 18 Voorburgers een militiemaatschappij in: 11 de ANMVM en 7 de AAMVM. Waarschijnlijk waren het er zelfs meer, maar helaas is een aantal notariële contracten niet gevonden.

Het einde van het systeem

Na een zich jarenlang voortslepend politiek debat over afschaffing van vervanging wel of niet, werd uiteindelijk in 1898 besloten een einde te maken aan het remplaçantenstelsel. Het principe dat personen uit de lagere klassen beter opgeleiden vervangen werd in toenemende mate sociaal onrechtvaardig en slecht voor het leger gevonden. Een aantal jaren na de afschaffing van het remplaçantenstelsel verdween ook de schutterij definitief van het toneel. De loting bleef in gewijzigde vorm tot 1938 in gebruik. Daarna was het ook afgelopen met dit laatste overblijfsel van de legervorming uit de negentiende eeuw. Het ermee verbonden idioom bleef echter bestaan. 'Ingeloot' en 'uitgeloot' zijn uitdrukkingen die nog steeds door dienstplichtigen worden gebruikt, evenals 'voor je nummer opkomen'.

Als we tot slot de gevolgen van de dienstplicht voor de bevolking van Voorburg nog eens overzien, dan is het duidelijk dat de wetgeving in de negentiende eeuw inderdaad plaatselijke verschillen in de hand werkte. Slecht weinig Voorburgers werden gecon-

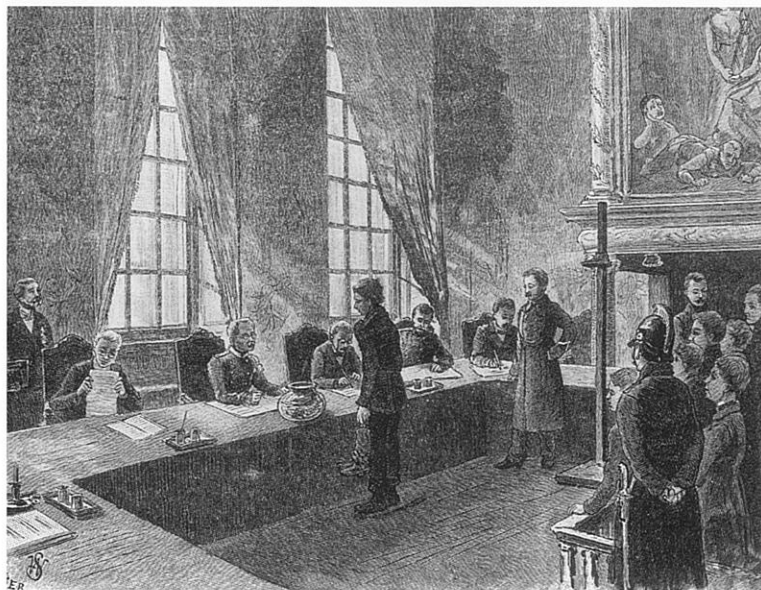
fronteerd met de plicht op de een of andere manier een geweer te hanteren ter verdediging van volk en vaderland. De schutterij was hier in tegenstelling tot de omringende grotere plaatsen niet meer dan een papieren constructie. Voor die andere legermacht, de nationale militie, werden wel dienstplichtigen opgeroepen. Hun aantal was echter beperkt en daarnaast werd in het tamelijk welvarende Voorburg gretig gebruikgemaakt van de mogelijkheid om een remplaçant te nemen. Van de 536 negentienjarigen die van 1881 tot 1898 aan de loting deelnamen dienden uiteindelijk 89 in de nationale militie, slechts 17 % van de mannelijke Voorburgse bevolking werd dus daadwerkelijk met de dienstplicht geconfronteerd.

Archiefmateriaal:

- * Rijksarchief Zuid-Holland (RAZH):
archief Provinciaal Bestuur
militie registers
- * Gemeentearchief Den Haag:
archieven notarissen W.J. de Bas en F. Meijer

Belangrijkste literatuur:

- * Amersfoort, H., 'Voor Vaderland en Oranje', Tijdschrift voor Geschiedenis 95 4 (1982) 538-557.
- * Bevaart, W., Nederlandse defensie 1839-1874 (Den Haag 1993).
- * Duyverman, J.P., 'Onze negentiende-eeuwse schutterij', Militaire Spectator 150 (1981)
- * Roon van, E.W.R., 'De recrutering voor de nationale militie in Zuid-Holland 1880-1900', Historisch Tijdschrift Holland 26 3 (1994) 151-170.
- * Roon van, E.W.R., 'De dienstplicht op de markt gebracht. Het fenomeen dienstvervanging in de negentiende eeuw' BMGN 109 4 (1994) 613-637.

Loting voor de nationale militie. Rechts voor het schilderij is een meetlat te zien.

*Tekenaar W. Staring
Stichting Atlas Van Stolk,
Rotterdam*

Portret van Mary Stuart (1631-1660) door Adriaan Hanneman.
De prinses, hier in exotische kledij, wordt vergezeld door een negerbediende.
 Collectie Mauritshuis

In de zeventiende eeuw, toen het Nederlandse koloniale rijk definitief vorm begon te krijgen, werd het stroompje niet-Europeanen een ware stroom. De meeste van deze niet-Europeanen verbleven tijdelijk in de grotere havensteden. Ook daarbuiten kwamen ze wel voor, als huispersoneel van de meer welgestelden. In Den Haag met het hof van de Oranjes en de zetel van de Staten-Generaal waren niet-Europese bedienden geen uitzondering. Het hebben van exotisch huispersoneel verhoogde het aanzien van de persoon of de familie. Op schilderijen uit de zeventiende en achttiende eeuw komt een negerjongetje dan ook vaak decoratief voor. De rechtspositie van deze bedienden was lang onduidelijk. In theorie zouden zij in Nederland vrij moeten zijn. Echter, in de praktijk speelde mee, dat zij voor het overgrote deel slaaf of kinderen van slaven waren vóór zij in Nederland arriveerden.

In de achttiende eeuw kwam ook in Voorburg niet-Europees huispersoneel voor, zoals blijkt uit de volgende drie aantekeningen uit

Wanneer de eerste niet-Europeaan in Voorburg kwam, zullen we nooit te weten komen. Een redelijke mogelijkheid is, dat er in het Romeinse garnizoen in Voorburg Afrikanen waren. In ieder geval is wel zeker dat in de zestiende eeuw, de tijd van de grote ontdekkingsreizen, een aantal niet-Europeanen in Nederland belandde. Ten eerste omdat ons land in die tijd nauwe commerciële contacten onderhield met landen als Spanje en Portugal, waar zich veel Afrikaanse slaven bevonden. Ten tweede vanwege de ontwikkeling van onze scheepvaart tot buiten Europa.

Niet-Europeanen in Voorburg

het doopregister van de Hervormde kerk Voorburg:
 '5.1.1713 Een knegtje uyt Oostindien van omtrent 12 jaaren, waar over als getuigen stonden D.H. Johan Hegerveldt en desselfs huysvrouw Constantia van Collen, die hem uyt Oostindien hadden medegebracht ende nog in haar Lieden huysinge woont, genaamt Christiaan.'*

'14.5.1719 Een Jongman van Heijdensche ouders in West Indien gebooren en heeden wonende ten Huyse van Mevrouw Grommee is door haar Ed. ten Doop gepresenteert nu omtrent oudt sijnde -- jaaren, sijnde reedts als voorens in de Eerste beginse-len der Christelijcke religie wat onderwesen geworden, desselve is genaamt geworden Cornelis.'
 '25.10.1772 Arnoldina Wilhelmina Rosetta van Oosten geboortig van Bissalaya op de Philippinsche Eijlanden, bejaarde Doopeling, waar over tot getuigen staan Arnoldus Adrianus van Tets, Raad in Vroedschap en Regerend Scheepen der Stad Dordrecht en desselfs Huysvrouw Vrouwe

Wilhelmina Jacoba Hartingh.'

* Aan deze doop ging het volgende besluit van de Classis Den Haag vooraf:
 '20.6.1712 Dominee Van der Elst heeft de E. Vergadering voorgedragen, dat seker Heer aan hem versogt hadde een jonge van omtrent 10 jahre van onchristelijke ouders buyten 's lands geboren te dopen etc. De Edele Classis vind goed dat dese jonge vooraf in de fundamente van de Christelijcke Religie moet onderwesen en volgens gedoopt worden met belofte van dese Heer dat hij verder sorge sal dragen dat dese jonge in de kennisse van de gereformeerde religie mag toenemen'.

Lang zal Christiaan niet in Voorburg hebben gewoond. De heer en mevrouw Hegervelt werden eerst op 3.7.1712 in het lidmatenregister van de Hervormde kerk ingeschreven. Op 27.4.1713 vertrokken zij al weer naar Rotterdam. Christiaan zal hoogstwaarschijnlijk met het echtpaar zijn vertrokken.

Literatuur:

* Debrunner H.W., *Presence and prestige: Africans in Europe* (Basel 1979).

* Oostindie G. en Maduro E., *In het land van de overheerser II, Antillianen en Surinamers in Nederland* (Dordrecht 1986)

* Preedy S.E., *Negers in de Nederlanden, 1500-1863* (Nijmegen 1984).

VOORBURGS VERLEDEN

Deze twee foto's zijn aan de Historische Vereniging geschonken door mevrouw A. Buisman-Versfelt en mevrouw Wermeskerken. De vereniging dankt beide dames voor deze schenking en zal de foto's in bewaring geven bij het oud-archief van de gemeente Voorburg.

Jonkheer Bowier met kleinzoon aan de wandel op de Prinses Mariannelaan anno 1928. Jonkheer Bowier was in Voorburg gaan wonen na zijn pensionering als betaalmeester. Het huis bevond zich op de Prinses Mariannelaan 105, waarschijnlijk tegenover de begraafplaats Sint Barbara. De enige auto in de straat was overigens geen bezit van de familie. De laan was in die tijd aan één kant bebouwd en daarbuiten omgeven door weilanden. Rechts bovenin de foto is het gebouw van de Delflandse Schoolvereniging te zien.

17

Uitzicht vanuit het woonhuis op de weilanden. Mevrouw Wermeskerken, een kleindochter van de Jonkheer, herinnert zich nog goed dat haar grootvader in de weilanden op eendenjacht ging. Zij logeerde elk jaar in de maand augustus bij haar opa. Op de Prinses Mariannelaan reed in die tijd nog geen tram of bus. Als het warm was en de familie wilde naar Scheveningen, dan liepen zij naar de Rijswijkseweg. Jonkheer Bowier is in Voorburg overleden en ligt begraven op de Algemene Begraafplaats aan de Parkweg.

Historische Vereniging Voorburg

Secretariaat: Van Deventerlaan 51
2271 TW Voorburg
telefoon: 070 387 51 79

Jaargang 2 • Nummer 1 • 1996

Redactieadres:
Voorhofstraat 25
2271 BW Voorburg
telefoon: 070 386 20 94

Redactie:

Eddie van Roon
René Vink

Teksten:

F.T. Neuman
Eddie van Roon
René Vink

Grafische vormgeving:

Rietje Trapman

Lay-out:

Rinus Sarabèr
Rietje Trapman

Lithografie:

Rinus Sarabèr

DTP:

3 = I Full Service Grafisch Centrum
Den Haag

Drukwerk:

Drukkerij Polstra, Voorburg

Bestuur:

drs. R.E.J. Bisseling *voorzitter*
ir. J.A. van der Stelt *secretaris*
G.Th. Langerak *penningmeester*
drs. C.L. van der Leer *lid*
M.J. Harms *lid*
J.H.S.M. de Beer *adviseur*

Copyright:

Overname van teksten uit
'Historisch Voorburg' is uitsluitend
toegestaan na schriftelijke toestemming
van de redactie.

Lidmaatschap 1996

Inwoner van Voorburg f40,-
Buiten Voorburg f45,-
Gezin f50,-

Penningmeester HVV te Voorburg
Postbank 288321
Rabobank te Voorburg
rekeningnr. 12 76 78 743

ISSN 1381-4672

Voorburg — Prinses Mariannalaan